

Chráněná krajinná oblast Lužické hory – čtyřicetiletá

Tomáš Besta a kol. pracovníků SCHKO Lužické hory

Harmonická krajina s výrazným reliéfem znělcových a čedičových vrchů v pískovcovém území na severu české křídové pánve, to jsou Lužické hory. Region vyniká vysokou lesnatostí. Mozaiku lesních, lučních a vodních ekosystémů dokresluje typická lidová architektura s početnými soubory severočeských roubených domů, sakrální památky a dochovaná panská sídla.

K přírodovědecky nejhodnotnějším částem Lužických hor patří zbytky přirozených lesních porostů ve vrcholových partiích, vlhké horské a podhorské louky s výskytem vzácných druhů rostlin a živočichů, vodní toky se svými nivami a také význačné geomorfologické útvary. K ochraně tohoto přírodního a kulturního bohatství byla v roce 1976 na ploše 264 km² vyhlášena chráněná krajinná oblast Lužické hory.

Sloupcová odlučnost čedičových hornin v národní přírodní památce Zlatý vrch. Foto Tomáš Besta

Lužické hory – historie a současnost

Významným obdobím formování současného vzhledu krajiny Lužických hor byly druhohory, kdy se na dně teplého moře vytvořily až 1 km mocné vrstvy písčiny sedimentů různé zrnitosti a pevnosti. Ve třetihorách se přidaly horotvorné procesy a vulkanická činnost. Původně kompaktní pískovcová deska byla tlaky pod zemským povrchem rozlámána. Puklinami proniklo žhavé magma až k povrchu a utuhlo ve výlevech, pyroklastech nebo v podpovrchových tělesech jako žíly, pně či kupy. Magma utuhlo v tělesech s deskovitou (znělec), nebo u čedičů s typickou šestibokou strukturou, v podobě sloupků různé velikosti. Tyto sloupky v podobě „kamenných varhan“ jsou k vidění na řadě míst v Lužických horách, nejlépe v lokalitách bývalých lomů, kde je struktura výlevů odkrytá těžbou.

Po ochlazování klimatu od konce třetihor a pozdějším střídáním ledových a meziledových dob ve čtvrtohorách nastala další intenzivní eroze, která snížila zemský povrch na některých místech až o 300 m. Tím bylo odhaleno mnoho původně podpovrchových vulkanických těles, která dnes vytváří typický krajinný ráz Lužických hor. Pískovce, které nebyly v průběhu erozní činnosti trvalí miliony let úplně rozrušeny a odneseny, dnes tvoří typické pískovcové skalní útvary v podobě roklí, skalních věží a dalších útvarů. Podél významného geologického zlomu, tzv. Lužické poruchy, došlo k posunu zemských ker, jejich vzájemnému přesmyknutí a vztýčení pískovcových lavic do téměř kolmé polohy. Dobře je to vidět například v blízkosti Jítravy na Kozích hřbetech. Geologická stavba Lužických hor a zejména složení jednotlivých hornin má spolu s klimatem přímý vliv na kvalitu půd a následně botanické složení porostů. Od poslední doby ledové byly téměř celé Lužické hory pokryty hustými smíšenými lesy, kde byl zastoupen především buk, smrk a jedle, spolu s ostatními listnáči. I dnešní lesnatost 66 % je vysoko na průměrem v ČR. Na současné podobě zdejší krajiny se významnou měrou podílel člověk. V okolí Doubice byly nalezeny důkazy osídlení v podobě kamenných nástrojů starých okolo 8 tisíc let, intenzivnější kolonizace začala ve 13. století a zejména pak ve století šestnáctém.

Lesy byly zprvu kloučeny zemědělci za účelem získávání půdy pro pole a pastviny. Později, zejména v šestnáctém století, nastal rozvoj

sklářství, které je v regionu provozováno dodnes. Dřevo, zejména to nejvyšší buk, bylo využíváno jako zdroj energie pro tavbu skla, z popela byl získáván potaš jako složka sklářského kmene. Rozsáhlé bukové porosty tak byly postupně vytěženy a nahrazeny smrkem, který se pro obnovu a pěstování lesa zdál jednodušší a výhodnější. Zásadním způsobem se tak změnila dřevinná skladba. Bučiny a smíšené porosty se zachovaly zejména na špatně přístupných svazích kopců a zastoupení buku lesního kleslo z 36 % na 14 %, jedle bělokoré z 21 % na 0,2 % a podíl smrku ztepilého vzrostl z původních 19 % na dnešních 58 %. Následkem neuvážených zásahů do přirozené druhové skladby lesa byly kalami v podobě žíru housenek motýla bekyně mnišky ve smrkových porostech na začátku minulého století. Vzniklé kalami holiny osázeli tehdejší lesníci bohužel znovu smrkem a tak zde dnes máme opět rozsáhlé plochy stejnověkých smrkových porostů. Dnešní lesní hospodářství si již zranitelnost těchto monokultur začínají uvědomovat a při obnově lesa uplatňují některé jemnější způsoby obnovy a pestřejší dřevinnou skladbu. Správa CHKO LH spolu s lesníky hledá společnou cestu ke zvýšení stability a pestrosti lesních porostů. Proto se dnes v Lužických horách můžeme setkat s podporou přirozeného zmlazení či dosadbou vzácných a chybějících dřevin, např. jedle bělokoré, jilmu horského, třešně ptačí a jiných. Z ještě vzácnějších můžeme vzpomenout tis červený, který byl dříve běžnou součástí lesních porostů Lužických hor, o čemž svědčí například názvy kopců Velká a Malá Tisová.

Také vývoj zemědělské krajiny nebyl v Lužických horách jednoduchý. Historické snímky nám ukazují mozaiku luk, pastvin a malých políček s pestrou skladbou plodin. Po 2. světové válce po vysídlení původního německého obyvatelstva a následné kolektivizaci zemědělství zde vznikly tři velké státní statky – Cvikov, Hrádek nad Nisou a Rumburk. Drobná políčka byla scelená do obrovských lánů, meze, kamenné snosy a rozptýlená zeleň byly často odstraněny. Rozsáhlé plochy vlhkých luk, pramenišť a mokřadů byly odvodněny a voda byla rychle odváděna z krajiny melioračními kanály a nevhodně upravenými potoky. Když k tomu připočítáme rozsáhlé zornění půdy a pěstování okopanin, obilí a kukuřice v podhorských podmínkách, snadno domyslíme, k jakému snížení rozmanitosti krajiny a druhové pestrosti v důsledku těchto zásahů došlo. Přesto, že se situace po roce 1989

Pískovce Vraních skal. Foto Tomáš Besta

zlepšila, dodnes není stav zemědělství zcela uspokojivý. Většina pozemků je extenzivně „obhospodařována“ kosením s dotační podporou státu. Často nekvalitní travní hmota je z části zkrmena, část však nenajde využití a musí být z pozemků odvezena a zlikvidována. Přesto i dnes najdeme v CHKO Lužické hory dobré hospodáře, kterým stav krajiny není lhostejný a kteří dokážou zemědělsky hospodařit tak, aby trvale udrželi dobrý stav svých pozemků.

Přes všechny zmíněné problémy se v Lužických horách dochovalo mnoho zajímavých

Prstnatec májový v přírodní památce Louka u Brodských ve Chřibské. Foto Martin Waldhauser

Přírodní rezervace Klič je hnízdištěm sokola stěhovavého. Foto Tomáš Besta

Ráno v Lužických horách. Foto Martin Waldhauser

a cenných míst s výskytem řady chráněných druhů rostlin a živočichů. V současnosti pozorujeme zlepšování stavu přírodního prostředí, objevují se stále nové lokality s výskytem vzácných a zajímavých druhů. Lužické hory jsou pramennou oblastí, odtéká odsud několik menších toků, z těch známějších je to Svitávka, Kamenice, Chřibská Kamenice a Křinice. Svitávka a Kamenice jsou začleněny do soustavy Natura 2000.

Ochrana přírody v CHKO Lužické hory

Ve výnosu ministerstva kultury České socialistické republiky ze dne 19. 3. 1976 o zřízení chráněné krajinné oblasti Lužické hory je v §1 odst. 2, definováno poslání a předmět ochrany CHKO LH takto:

„Posláním oblasti je ochrana všech hodnot krajiny, jejího vzhledu a typických znaků, přírodních zdrojů a vytváření vyváženého životního prostředí. K typickým znakům krajiny náleží zejména její povrchové utváření včetně vodních toků a ploch, klima krajiny, vegetační kryt a volně žijící živočišstvo, rozvržení a využití lesního a zemědělského půdního fondu a ve vztahu k ní také rozmístění a urbanistická skladba sídlišť, architektonické stavby a místní zástavba lidového rázu.“

Poslání a předmět ochrany chráněné krajinné oblasti Lužické hory se za dobu její existence nezměnily. V CHKO LH jsou vylišeny 4 zóny odstupňované ochrany přírody: I. 6 % území CHKO LH, II. 61 %, III. 30 % a IV. 3 %. V rámci

evropské soustavy Natura 2000 bylo na území CHKO LH vymezeno dvanáct evropsky významných lokalit na ploše cca 29 km². Do severozápadní části CHKO LH zasahuje ptačí oblast Labské pískovce. Do dnešního dne bylo v CHKO Lužické hory vyhlášeno postupně osmnáct maloplošných chráněných území (přírodní památky a přírodní rezervace, z toho dvě v kategorii národní). Maloplošná chráněná území reprezentující nejzachovalejší části CHKO Lužické hory a zaujímají plochu 303,5 ha, tj. přibližně 1,14 % plochy CHKO. Maloplošná chráněná území můžeme pro přehlednost rozdělit na území s převážným výskytem lesních biotopů, luk, vodních a mokřadních biotopů nebo geologických útvarů. Některá z nich krátce představíme.

Nejstarším chráněným územím v CHKO LH je přírodní rezervace (PR) Studený vrch, jehož část je chráněna již od r. 1930. Čedičový vrch pokrývají rozsáhlé smíšené porosty a suťové lesy. Na úbočích se rozkládají rozsáhlá kamenná moře, vzniklá mrazovým zvětráváním. Sutě se svým unikátním mikroklimatem jsou domovem několika pozoruhodných druhů hmyzu, snášejícího extrémní střídání teplot. V okolí Studence se zdržuje také největší část místní populace kamzíka horského, dovezeného před 100 lety do Lužických hor z Alp. V současnosti odhadujeme jejich počet asi na 150 jedinců.

Přírodní památka (PP) Líska je druhým nejstarším chráněným územím v Lužických horách. Je chráněná od roku 1933. Pod starými listnatými porosty charakteru suťových lesů a květnatých bučin najdeme rozsáhlé plochy chráněné mě-

síčnice vytrvalé. Ta v polovině května, kdy vrcholí období květu, přiláká stovky návštěvníků. Mimo měsíčnice zde objevíme i áron plamatý a lilii zlatohlavou.

V národní přírodní rezervaci (NPR) Jezevčí vrch je hlavním cílem ochrana smíšeného lesního porostu místy až pralesního charakteru s bohatým bylinným podrostem (území chráněno od r. 1967). Pod vrcholem je rozsáhlý porost měsíčnice vytrvalé a dalších rostlin, jako je například vraní oko čtyřlísté.

Menší, ale o to zajímavější je PR Spravedlnost u Doubice. Na stejnojmenném vrchu najdeme suťové lesy a květnaté bučiny. Vyskytuje se tu silně ohrožená kapradinka skalní, ale také měsíčnice vytrvalá, lilie zlatohlávek a řada dalších chráněných a významných druhů rostlin a živočichů. Pro návštěvníky je PR Spravedlnost zajímavá zejména na jaře pestře kvetoucím bylinným patrem.

PR Klíč u Nového Boru patří mezi nejznámější chráněná území v regionu. Chráníme zde suťové společenstva a jednu z nejvýše položených doubrav v Čechách. Významná je monumentální, téměř kolmá, až 60 m vysoká znělcová stěna. V ní před několika lety po více než 50 letech znovu zahnízil pár kriticky ohrožených sokolů stěhovavých a každoročně zde vyvádí mláďata. Ve skalních rozsedinách vysoko nad zemí najdeme rovněž kriticky ohroženou, modře kvetoucí hvězdnicí alpskou. Mimo skalní stěny Klíče roste jen na dalších asi pěti místech v ČR.

Kyčelnice devítilistá u Dolního Podluží. Foto Martin Waldhauser

Rosnatka okrouhlolistá roste na mokřadech u Mařenic. Foto Tomáš Besta

Nejcennější části vlhkých podhorských luk jsou chráněny v PP Louka u Brodských a PR Marschnerova louka v okolí Chříbské nebo v PP Brazílka u Horní Světlé. Na loukách zde můžeme pozorovat několik druhů chráněných a ohrožených druhů rostlin, zejména orchidejí. V Lužických horách je nejvzácnější orchidej krušík bahenní, kvete v počtu mnoha desítek exemplářů právě na Marschnerově louce. Tyto louky by se bez každoroční péče v podobě kosení, případně spásání ovci neobešly, zarostly by nálety dřevin a postupně by se přeměnily v les.

Mokřady a vodní biotopy jsou chráněny v PP Rašeliniště Mařeničky, kde se v minulém století těžila rašelina a dnes sledujeme postupnou obnovu rašeliniště s jeho typickými obyvateli – vážkami, obojživelníky a dalšími živočichy. Ze zajímavých rostlin zde roste klikva bahenní či masožravá rosnatka okrouhlolistá. Mokřady s rosnatkou nebo vachtou trojlistou najdeme i na jiných místech CHKO Lužické hory, například v přírodní památce s úsměvným pomístním názvem PP U Rozmoklé žáby.

Významné pozůstatky pestré geologické minulosti můžeme vidět mimo jiné v NPP Zlatý vrch a v PP Pustý zámek, kde je lidskou činností odhalena sloupcovitá odlučnost třetihorních vyvěřelin. Sloním hřbetům jsou podobná ohlazená pískovcová skalní tělesa v PP Bílé kameny u Jítravy. Znamou geologickou lokalitou je i znělcová puklinová jeskyně PP Naděje. Vlivem unikátního mikroklimatu uvnitř jeskyně vytváří jarní voda z tajícího sněhu na promrzlých

stěnách působivou ledovou výzdobu, která se zde udržuje po celé jaro.

Na území CHKO Lužické hory je vyhlášeno i 18 památných stromů. Tito jedinci jsou pozoruhodní svým vzrůstem, tvarem či stářím. Asi nejznámější jsou několik set let staré tisy červené v Kropachu, velmi krásná je asi 200 let stará borovice lesní u silnice na východním okraji obce Mařenice.

Tento výčet chráněných a vzácných fenoménů Lužických hor však není zdaleka úplný. Řadu chráněných a vzácných druhů rostlin a živoči-

chů i přírodních zajímavostí najdeme i mimo maloplošná chráněná území. Při návštěvě CHKO Lužické hory na vás zapůsobí malebná, členitá krajina s množstvím pozoruhodných geologických a geomorfologických jevů, zachovalé přírodní prostředí s vysokou lesnatostí a výskytem mnoha vzácných a chráněných druhů živočichů a rostlin. Unikátní krajinný ráz dotváří vesnice s dochovanými stavbami lidové architektury a hodnotné části městských sídel. Na zachování těchto kvalit přírodního prostředí i jejich postupném zlepšování má nepochybně zásluhu i čtyřicetiletá práce Správy chráněné krajinné oblasti Lužické hory.

Typické jsou hrázděné domy s podstávkou, ukázka je z Mařenic. Foto Tomáš Besta